

УДК 338.439.5+664.7 (477)

УКРАЇНСЬКИЙ РИНОК КРУП'ЯНОЇ ПРОДУКЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Нікішина О.В.

Визначено тенденції, економічні проблеми та цінові чинники розвитку українського ринку круп'яної продукції. Обґрунтовано стратегічний вектор розвитку круп'яного ринку в контексті ефективного використання його економічного потенціалу.

Постановка проблеми. В умовах транзитивної економіки особливої актуальності набуває завдання сталого розвитку стратегічних продовольчих ринків країни, в т.ч. і круп'яного, реформування регуляторних механізмів у відповідності до головних пріоритетів національної продовольчої політики. Практика свідчить, що вектори державного впливу концентруються переважно на адміністративному ціноутворенні, оминаючи актуальні питання імпортозаміщення дороговартісної круп'яної продукції, стимулювання її внутрішнього виробництва за наявності потужної екологічно чистої сировинної бази. Сьогодні виробничі потужності круп'яних підприємств завантажені лише на 60 %, а обсяги експорту круп'яної продукції (у вартісному виразі) складають 0,62% від зернового експорту, обсяги експорту борошна – 0,65 % (2012 р).

Подолання сировинної орієнтації українського агроекспорту, нарощування виробництва круп'яної продукції із високою доданою вартістю для потреб внутрішнього та зовнішнього ринків обумовлює необхідність дослідження характеру плинності відтворювальних процесів на ринку круп, ідентифікації економічних проблем його розвитку та обґрунтування напрямів і методів їх подолання.

Аналіз досягнень та публікацій. Питання точкового аналізу тенденцій та головних параметрів розвитку українського ринку круп висвітлено в працях Висоцького Д., Ганганова В., Карпенко Ю., Карасик О., Кузнецової І., Прядко О. та інших дослідників. Однак в існуючих публікаціях, сконцентрованих, як правило, на маркетинговому аналізі ринку, не просліджується взаємозв'язок між результатами аналізу та методами державного цілеспрямованого регулювання, обґрунтуванням

пріоритетів і стратегічних орієнтирів розвитку, що визначило напрямок, мету і завдання даного дослідження.

Мета статті – оцінка потенційних можливостей круп'яного ринку України та ступеню їх досягнення – окреслила низку завдань:

- ідентифікація релевантного ринку;
- секторний аналіз тенденцій та економічних проблем розвитку інтегрованого ринку круп'яної продукції;
- оцінка цінових чинників розвитку релевантного ринку;

▪ обґрунтування напрямів та інструментів ефективного використання економічного потенціалу державного круп'яного ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідентифікація ринку, що є першим етапом аналізу товарного ринку, передбачає визначення його структури, суб'єктів, ємності, ступеня відкритості відносно міжнародної торгівлі (СВР), територіальних, товарних та часових меж [1]. Відповідно до теорії відтворювального циклу та методології секторного аналізу товарних ринків [2], структуру українського ринку круп'яної продукції можна представити як сукупність сировинного, виробничого, інфраструктурного та споживчого секторів (рис. 1). Внутрішній круп'яний ринок є повним чотирьохсекторним інтегрованим ринком, тобто ринком із зрівноваженим балансом міжсекторного виробництва, коли продукція виробляється із власної сировини (сектор 1) і майже повністю споживається на внутрішньому ринку (сектор 4).

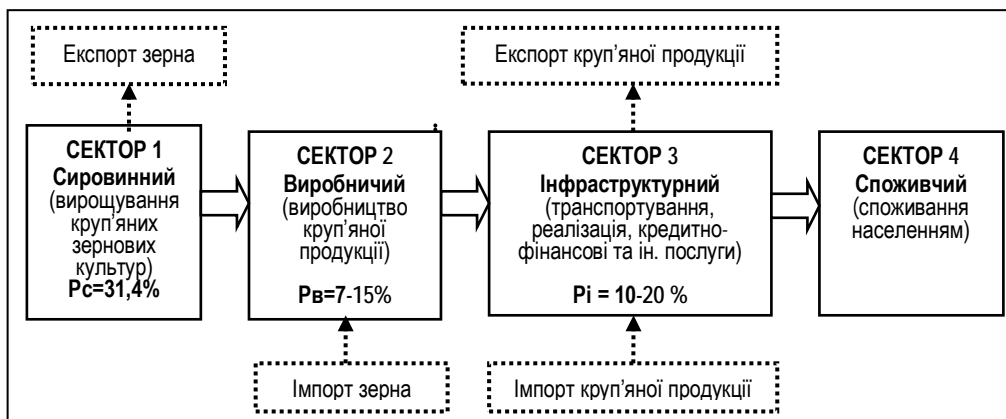

Рис. 1. Секторна структура ринку круп'яної продукції. Узагальнений міжсекторний баланс рентабельності [розробка автора]

Ємність круп'яного ринку у 2012 р. досягла 303 тис. т, збільшившись порівняно з 2005 р. на 2,7 % за рахунок зростання як виробництва, так і імпорту продукції (у 1,1 та 9,5 разів відповідно). Ступінь відкритості ринку круп у звітному періоді склала 4,91 % проти 0,53 % у 2005 р. При цьому темп приросту імпорту значно перевищує темп приросту експорту, збільшуючи значення СВР (таблиця 1). Відповідно до Методики визначення монопольного становища суб'єктів господарювання на ринку [5], круп'яний ринок за сукупністю ознак, що визначають його територіальні межі, можна віднести до категорії державних ринків; правильність такого висновку підтверджує значення показника СВР щодо міжнародної торгівлі (СВР<40%).

Товарні межі ринку можуть варіювати в залежності від мети дослідження, обсягу інформаційної бази тощо. Згідно діючої номенклатури, в Україні виробляють 7 видів круп, при цьому із одного

виду зерна переробні підприємства виготовляють декілька видів круп: із гречки – ядрицю і подрібнену, із ячменю – ячмінну і перлову, із пшениці – пшеничну та манну і т.д. Крупою називають ціле або подрібнене зерно, повністю або частково звільнене від оболонки, алейронового шару та зародку. За якістю крупу поділяють на сорти, за способом обробки – на види, за розміром крупинок – на номери, а манну крупу (в залежності від типу пшениці) – на марки [6]. Часові межі державного круп'яного ринку складають один рік.

Таблиця 1
Ємність і ступінь відкритості ринку круп, тис. т*

Показники	Роки								+, – (%)
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
1. Виробництво	342	322	318	363	397	340	356	364	+6,4
2. Імпорт	1,6	6,2	24,0	17,0	3,1	9,4	16,8	14,9	в 9,5р.
3. Експорт	48,4	46,2	60,3	75,4	83,2	74,2	85,9	75,9	+56,8
у % до виробництва	14,2	14,4	19,0	20,8	21,0	21,8	24,1	20,8	+6,7
4. Ємність ринку (1+2-3)	295,2	282,0	281,7	304,6	316,9	275,2	286,9	303,0	+2,7
5. СВР, % (2/4)	0,53	2,19	8,51	7,87	5,37	1,14	5,85	4,91	X

* Розраховано автором за даними Державної служби статистики України та Державної митної служби України [3, 4]

Ринок круп'яної продукції, ідентифікований товарними, територіальними і часовими межами, називається *релевантним* [2]. Державний ринок зернових культур є нижньосуміжним ринком по відношенню до релевантного ринку.

Крупи є другим за значимістю і кількістю продуктом переробки зернових культур. До відмінних особливостей круп'яного виробництва слід віднести багатоманітність видів сировини і продукції, що виробляється з неї. В Україні вирощують практично всі зернові культури, з яких виробляють крупи. Тому перспективи розвитку круп'яного ринку безпосередньо залежать від виробництва і якості культур, а також наявності запасів зерна. У круп'яній промисловості всі культури, з яких виробляються крупи, поділяють на дві групи: (1) безпосередньо круп'яні культури – гречка, овес, просо, рис; (2) умовно круп'яні культури – пшениця, ячмінь, жито, кукурудза, зернобобові.

Державний круп'яний ринок є внутрішньоорієнтованим, близько 21% від загального виробництва реалізується на зовнішніх ринках. Існуюча тенденція до зменшення чисельності населення та середньодушового споживання круп обумовила скорочення обсягів круп'яного виробництва з 962 тис. т у 1990 р. до 318 тис. т у 2007 р. У наступні роки спостерігається тенденція незначного зростання випуску круп, обумовлена активізацією зовнішнього попиту. Так, у 2012 р. порівняно з 2005 р. обсяги круп'яного виробництва збільшилися на 6,4 %

за рахунок зростання експортних продаж на 56,8 %, при цьому ємність внутрішнього ринку склала у 2012 р. 303 тис. т (табл. 1).

У 1990 р. обсяг середньодушового споживання круп досягав 18,6 кг/рік, сьогодні він є меншим рівня споживчого кошика (9 кг/рік), що пов'язано як із подорожчанням круп'яної продукції, так і зі зміною структури харчування населення, переходом на продукти-субститути. Регіонами-лідерами із випуску круп'яної продукції є Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Київська і Вінницька області, які у сукупності виробляють більше третини загальнодержавного обсягу. Найбільшими круп'яними підприємствами України є КП «Білоцерковхлібопродукт», ДП «Укragротрейд», ВАТ «Хмельницький КХП», «Дворечанський елеватор» [7]. Загалом потужності круп'яних підприємств розраховані на виробництво близько 600 тис. т продукції щорічно, відповідно, рівень їх завантаження складає близько 60 %, формуючи резерв зростання виробничого потенціалу інтегрованого ринку.

У структурі круп'яного виробництва найбільша питома вага припадає на гречану та кукурудзяну крупу – 22 і 21 % відповідно; частка манної і пшоняної круп складає 7 і 6 %. Стійку тенденцію до зростання демонструє рисова крупа – з 2 % у 2005 р. до 3,4 % у 2011 р. [7].

Сучасні тенденції та економічні проблеми розвитку державного круп'яного ринку розглянемо на прикладі групи безпосередньо круп'яних культур. Базові показники розвитку аграрного сектору інтегрованого ринку круп узагальнено в таблиці 2. Проведені розрахунки свідчать, що обсяги виробництва круп'яних культур у 2012 р. порівняно з 2005 р. скоротилися на 9,2 %, їх посівні площі – на 22,5 %. У 2012 р. площі круп'яних культур досягли 5,25 % посівних площ зерна та 2,98 % загальних посівних площ в Україні. Сукупна частка круп'яних культур у структурі валового зернового збору зерна склала 2,56 % у 2012 р. проти 3,43 % у 2005 р. Максимальний валовий збір круп'яних культур спостерігався у 2008 р. (1507 тис. т), мінімальний – у 2010 р. (858 тис. т).

В Україні із круп'яних культур аграрії найбільше вирощують вівса та гречки, в той час як у світовому землеробстві домінує рис. *Гречка* серед інших культур відома як джерело білка із високою біологічною цінністю, має багатоцільове використання: продовольче, фуражне, промислове (виробництво рутини у медицині). У продовольчих цілях використовують декілька різновидів гречки: ядрицю (цілі зерна), проділ (подрібнені зерна), смоленську крупу (сильно подрібнені зерна) та гречане борошно [7].

Динаміку виробництва зерна гречки в Україні можна охарактеризувати як хвилеподібну (табл. 2). У 2012 р. порівняно з 2005 р. валовий збір та посівні площі даної культури скоротилися, відповідно, на 14,8 і 31,4 %. Головними причинами зменшення валового збору гречки є несприятливі кліматичні умови (засуха), високі витрати на її вирощування відносно інших культур, недотримання агротехнологій та недостатність фінансових вкладень у виробництво культури і, як наслідок, зниження її урожайності. Так, найбільша урожайність гречки була досягнута у 2011 р. – 9,9 ц/га, найменша (6,7 ц/га) – у 2010 р; у цьому ж році виробництво

гречки досягло мінімальної позначки – 134 тис. т, обумовивши необхідність імпортних поставок культури для задоволення внутрішніх потреб ринку (220-215 тис. т). На протязі 2005-2010 рр. показник урожайності гречки в Україні був нижчим середньосвітового (9,5 ц/га), однак у 2011-2012 рр. різниця між державним і світовим показником дещо скоротилася (табл. 2). Слід відзначити, що Україна займає третє місце у світовому виробництві гречки (9 %) після Китаю (39 %) і Росії (22 %) [8].

Таблиця 2

Базові показники розвитку сировинного сектору інтегрованого ринку круп'яної продукції*

Круп'яні культури	Роки								2012 р. у % до 2005 р.
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Валовий збір, тис. тонн									
1. Гречка	280,0	229,0	217,0	241,0	189,0	134,0	282,0	239	85,2
2. Просо	140,0	123,0	84,0	221,0	139,0	117,0	279,0	156	111,7
3. Овес	790,0	690,0	544,0	944,0	731,0	459,0	506,0	630	79,7
4. Рис	93,0	100,0	108,0	101,0	143,0	148,0	170,0	158	170,5
5. Усього круп'яні культури	1303	1142	953,0	1507	1202	858	1237	1183	90,8
<i>у % до валового збору зерна</i>	<i>3,43</i>	<i>3,33</i>	<i>3,25</i>	<i>28,28</i>	<i>2,61</i>	<i>2,18</i>	<i>2,17</i>	<i>2,56</i>	<i>X</i>
6. Імпорт рису у % до валового збору	137,0	111,2	112,3	72,9	53,7	43,0	36,1	26,6	X
Посівні площі, тис. га									
1. Гречка	426	398	352	302	273	225	311	292,3	68,6
2. Просо	141	136	122	153	119	95	169	188,4	133,6
3. Овес	468	474	404	456	433	326	288	311,5	66,6
4. Рис	21	22	21	20	25	29	30	25,7	122,4
5. Усього круп'яні культури	1056	1030	899	931	850	675	798	817,9	77,5
<i>у % до посівних площ зерна</i>	<i>7,04</i>	<i>7,10</i>	<i>5,95</i>	<i>5,95</i>	<i>5,37</i>	<i>4,47</i>	<i>5,08</i>	<i>5,25</i>	<i>X</i>
<i>у % до загальної посівної площі</i>	<i>4,05</i>	<i>3,97</i>	<i>3,45</i>	<i>3,43</i>	<i>3,15</i>	<i>2,50</i>	<i>2,88</i>	<i>2,98</i>	<i>X</i>
Урожайність, ц/га									
1. Гречка	6,9	6,4	7,0	8,5	7,4	6,7	9,9	8,2	118,3
2. Просо	11,7	10,8	9,2	15,6	13,6	13,7	17,8	8,3	71,0
3. Овес	17,6	15,6	15,3	21,2	17,6	14,8	18,1	20,2	114,8
4. Рис	43,4	46,0	51,1	50,9	58,3	50,5	57,3	61,7	142,2
<i>Середня урожайність зерна</i>	<i>26,0</i>	<i>24,1</i>	<i>21,8</i>	<i>34,6</i>	<i>29,8</i>	<i>26,9</i>	<i>37,0</i>	<i>31,2</i>	<i>120,0</i>

* Розраховано автором за даними Державної служби статистики України та Державної митної служби України [3, 4]

Гречану крупу отримують із пропареного або не пропареного зерна гречки шляхом відокремлення ядра від плодової оболонки. Промислове

виробництво гречаної крупи в Україні скорочується і варіює від 70 до 100 тис. тонн. Незважаючи на велику кількість виробників, субсектор гречаних круп відрізняється високою концентрацією виробництва. Приблизно 90 % гречки виробляється на 15 підприємствах, річні показники яких коливаються від 5 до 25 тис. т крупи щорічно. Близько 40% продукції виробляється на КП «Білоцерковхлібопродукт», ВАТ «Хмельницький КХП», ЗАТ «Дворечанський елеватор», ДП «Украгротрейд» і ВАТ «Сквірський КХП» [7].

Гречана крупа українського виробництва має стабільний зовнішній попит; обсяги її експорту домінують у структурі експорту круп'яної продукції за товарною позицією УКТЗЕД 1103 «Крупи, крупка та гранули із зерна зернових культур» (таблиця 3).

Таблиця 3
Динаміка та видова структура експорту-імпорту круп'яної продукції*

Види продукції за УКТЗЕД	Роки								2012 р. у % до 2005 р.
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Експорт, тис. т									
1103. Крупи, крупка та гранули із зерна	26,69	26,07	32,92	47,77	41,72	32,75	30,54	35,57	133,3
1104. Зерно і зародки зернових культур, оброблені іншим способом (лущене, плющене, у вигляді пластівців, обрушене, різане (ядро) або подрібнене)	21,72	20,15	27,36	27,62	41,51	41,46	55,31	40,32	185,6
Усього експорт	48,41	46,21	60,27	75,40	83,23	74,21	85,85	75,89	156,8
<i>у % до обсягів виробництва</i>	<i>14,15</i>	<i>14,35</i>	<i>18,95</i>	<i>20,77</i>	<i>20,96</i>	<i>21,83</i>	<i>24,12</i>	<i>20,85</i>	<i>X</i>
Структура експорту, %									
1103. Крупи, крупка та гранули із зерна	55,1	56,4	54,6	63,4	50,1	44,1	35,6	46,9	-8,3
1104. Зерно, оброблене іншим способом	44,9	43,6	45,4	36,6	49,9	55,9	64,4	53,1	+8,3
Імпорт, тис. т									
1103. Крупи, крупка та гранули із зерна	0,27	0,48	3,11	2,96	1,01	1,78	1,71	1,26	у4,7 р.
1104. Зерно, оброблене іншим способом	1,30	5,70	20,87	14,05	2,13	7,58	15,08	13,62	у10,5 р.
Усього:	1,57	6,18	23,97	17,01	3,14	9,36	16,80	14,89	у 9,5 р.
<i>у % до обсягів виробництва</i>	<i>0,46</i>	<i>1,92</i>	<i>7,54</i>	<i>4,69</i>	<i>0,79</i>	<i>2,75</i>	<i>4,72</i>	<i>4,09</i>	<i>X</i>
Структура імпорту, %									
1103. Крупи, крупка та гранули із зерна	17,0	7,7	13,0	17,4	32,2	19,0	10,2	8,5	-8,6
1104. Зерно, оброблене іншим способом	83,0	92,3	87,0	82,6	67,8	81,0	89,8	91,5	+8,6

* Розраховано автором за даними Державної митної служби України [4]

Так, у 2012 р. обсяги експорту даної товарної групи досягли 35,57 тис. т, збільшившись порівняно з 2005р. на 33,3 %. За вказаний період обсяги імпорту круп'яної продукції зросли у 4,7 рази і досягли у 2012 р. 1,26 тис. т (табл. 3). Незважаючи на істотну різницю в обсягах експорту-імпорту (в натуральному виразі) круп, у т.ч. і гречаної, темпи зростання їх імпорту (4,7 рази) перевищують темпи приросту експорту (1,3 рази), що, з огляду на наявний потужний сировинний і виробничий потенціал державного круп'яного ринку, є негативною тенденцією. Головні напрями експорту продукції пролягають до Росії (48,9% у 2012р.), Болгарії (12,7 %) та Молдови (11 %); імпортують крупи в Україну Єгипет (35,3 % у 2012 р.), Росія (24,3 %) і Туреччина (14,3 %) [4].

Просо є другою за значимістю круп'яною культурою. Виробництво проса в Україні за 1999-2012 рр. можна розділити на два періоди: (1) 1999-2004 рр., коли середній показник валового збору проса перевищував 300 тис. тонн; (2) 2005-2012 рр., коли середній показник виробництва склав 157,4 тис. т (табл. 2). Водночас у 2011-2012 рр. спостерігається тенденція зростання валового збору і посівних площ даної круп'яної культури порівняно із 2009-2010 рр. Загалом у 2012 р. порівняно з 2005 р. обсяги виробництва проса зросли на 11,7 % за рахунок зростання посівних площ на 33,6 %. Слід відзначити, що урожайність проса в Україні (за 2005-2012 рр. – 12,6 ц/га) істотно перевищує середньосвітову урожайність (8,5 ц/га) даної зернової, а також урожайність в Індії (9,1ц/га) – світовому лідері-виробнику проса [8].

У структурі внутрішнього споживання проса 20 % займає продовольче використання і 72 % – фуражне [8]. Обсяги виробництва пшонаної крупи залежать від валового збору проса, мають зростаючий тренд і складають в останні роки близько 20,4 тис. т (у 2005 р. – 13,7 тис. тонн). Лідером із виробництва пшонаної крупи є ЗАТ «Солде-Грейн» (Кіровоградська область) і ТОВ «Терра» (Харківська область).

Динаміка виробництва *вівса* в Україні має хвилеподібний характер. У 2010-2012 рр. спостерігається зростання валового збору вівса, обумовлене збільшенням його врожайності. Загалом у 2012 р. порівняно з 2005 р. обсяги виробництва вівса зменшилися на 20,3% за рахунок скорочення посівних площ даної культури на 33,4 %. Позитивною тенденцією є зростання урожайності вівса з 9,2 ц/га у 2007 р. до 17,8 ц/га у 2011 р (табл. 2). Слід відзначити, що середній показник урожайності вівса в Україні (за 2005-2012 рр. – 17,6 ц/га) нижчий середньосвітового (21,2 ц/га), однак перевищує урожайність вівса в Росії (15,5 ц/га), яка має найбільші площі посівів вівса у світі [8].

Зерна вівса мають багатоцільове використання, із нього виробляють широкий асортимент готової продукції: крупи, пластівці, борошно. Ці продукти виготовляють вітчизняні підприємства, повністю задовольняючи потреби населення в них. Найбільшими виробниками вівсяної крупи та пластівців є ТОВ «Миргородський КХП», ТОВ «Світанок ЛТД», ВАТ «Сквірський КХП», ТОВ «Терра». Залежно від технології виробництва розрізняють вівсяну крупу недроблену шліфовану і плющену (пластівці).

Оскільки в товарній номенклатурі крупа міститься в товарі із назвою «Зерно і зародки зернових культур, оброблені іншим способом», тобто в пластівцях, об'єктивно оцінити її обсяги виробництва складно. Виробництво безпосередньо вівсяних круп складає близько 6 тис. т, обробленого зерна та їх зародків – 20-25 тис. т, відповідно, сукупний обсяг виробництва вівсяних круп та пластівців варіює від 18 до 28 тис. т.

Характерною тенденцією субринку вівсяних круп та пластівців є нарощування обсягів їх експорту. Так, у 2012 р. показник експорту оброблених зернових культур та їх зародків, в т.ч. і вівсяних пластівців (УКТЗЕД 1104), досягнув 40,32 тис. т, збільшившись порівняно з 2005 р. на 85,6 % (табл. 3). Головні напрями експорту даної продукції пролягають до Болгарії (33,9% у 2012 р.), Молдови (10,9 %) та Німеччини (10 %) [4]. У структурі експорту круп'яної продукції частка оброблених культур складає 53,1 %, у структурі імпорту – 91,5 %. Слід відзначити, що темпи зростання імпорту круп'яної продукції в цілому та обробленого зерна зокрема (у 9,5 та 10,5 рази в 2012 р. порівняно з 2005 р.) значно перевищують темпи зростання експорту аналогічних товарних груп (відповідно, 1,6 та 1,9 рази), що є негативною тенденцією. У географічній структурі імпорту оброблених зернових культур та їх зародків 87,3 % займає Росія, 6,7 % – Німеччина, 5,1% – Болгарія [4].

Виробництво *рису* в Україні характеризується стійким зростаючим трендом: у 2012 р. валовий збір культури склав 158,6 тис. т, збільшившись порівняно з 2005 р. на 70,5 % (табл. 2). При цьому посівні площі рису зросли на 22,4 % (з 21 до 25,7 тис. т), а його урожайність – на 42,2 % (з 43,4 до 61,7 ц/га). Слід відзначити, що Україна здійснила значний прорив у розвитку рисівництва, зменшивши імпортозалежність держави за даною товарною позицією. Так, якщо у 2005 р. імпорт рису досягав 137 % його внутрішнього виробництва, то у 2012 р. – тільки 26,6 % (табл. 2). У натуральному виразі імпорт рису в 2012 р. склав 42,25 тис. т, зменшившись на 66,8 % порівняно з 2005 р. (127,38 тис. т) [4].

Вирощування рису має велике значення як чинник ефективного використання малопродуктивних ґрунтів, покращення їх родючості і меліоративного стану, отримання на них у сівоzmінах високих врожаїв інших зернових культур. У 90-ті роки внутрішнє виробництво і переробка рису забезпечували потреби держави на 90 %. Важливо, що показники якості вітчизняного рису відповідають вимогам європейських стандартів. Ґрунтово-кліматичні умови України сприяють виробництву рису із високими смаковими властивостями [9]. Слід відзначити, що імпортований продукт поступається за споживчими властивостями високоякісному екологічно чистому українському рису. Загалом прогнозоване зростання світових цін на рис збереже тенденцію до скорочення імпорту білого зерна та сприятиме розширенню власного виробництва.

Українські виробники рису в 2007 р. об'єдналися в асоціацію «Виробники рису», яка налічує 10 членів, в т.ч. Інститут рису НААН України та його дослідне господарство. Як координаційний центр,

Інститут рису забезпечує господарства рисосіяння якісним насінням, допомагає у впровадженні нових технологій вирощування білого зерна з метою отримання високих урожаїв. Рисові зрошувальні системи в Україні складають 62 тис. га. Головними виробничими регіонами є Херсонський (17 тис. га), Одеський (13 тис. га) та АР Крим (32 тис. га) [10].

Переробка рису-сирцю в крупу здійснюється на рисових заводах та комбінатах хлібопродуктів. Найбільшими виробниками рисової крупи в Україні є ПАТ «Каланчакський КХП» і ДП «Керченський КХП» Державного агентства резерву України. Рисова крупа виготовляється із зерна високої склоподібності. Залежно від технології виготовлення рис поділяється на шліфований і полірований, а за розміром – на цілий і дроблений. Обсяги виробництва рисової крупи мають стійкий зростаючий тренд і складають в останні роки близько 11,6 тис. т (у 2005 р. – 6,8 тис. т).

Характерною особливістю споживчого сектору інтегрованого круп'яного ринку є зростання обсягів реалізації фасованої продукції та її диференціація. На частку фасованої продукції припадає близько 40 % ринку. Статус національних мають торгові марки «Геркулес» («Новоукраїнський КХП»), ТМ «Добродія» («Луганськ Млин»), ТМ «Жменька» (дистриб'ютор ТОВ «Круп'яний дім») [7].

Результати проведеного аналізу стану розвитку сировинного та виробничого секторів круп'яного ринку свідчать про те, що обсяги виробництва основних круп (за винятком рису) не мають чітко спрямованої тенденції, характеризуються хвилеподібною варіацією і залежать, головним чином, від двох чинників: (1) наявності пропозиції сировини та її якості; (2) від попиту на готову продукцію як на внутрішньому ринку, так і зі сторони країн-імпортерів української продукції. Відповідно, економічні проблеми розвитку державного круп'яного ринку генеруються в площині даних чинників (таблиця 4).

Таблиця 4

Економічні проблеми розвитку інтегрованого ринку круп

Проблеми	Вектори впливу на відтворювальні процеси ринку
1. Зменшення обсягів виробництва високоякісного продовольчого зерна	Зменшення частки продовольчого використання круп'яних культур, зростання частки фуражного споживання Зниження якісних параметрів круп'яної продукції Імпорт зернових культур для потреб круп'яної промисловості (жита, гречки, рису тощо) Зростання вартості круп на внутрішньому ринку
2. Конкуренція із суб'єктами «тіньового» субсектору	Постійна конкуренція із крупорушками, що реалізують низькоякісну продукцію за демпінговими цінами Зменшення кількості промислових круп'яних підприємств, неповне завантаження їх потужностей, розвиток холдингів
3. Невисока доходність круп'яного виробництва	Встановлення граничного рівня рентабельності круп Залежність цін круп'яної продукції від вартості сировини Невисока доходність експорту українських круп Перевищення рівня імпортних цін над експортними цінами

*Розроблено автором

Проблема невисокої доходності круп'яного виробництва обумовлена сукупною дією цінових чинників, головними з яких, на думку автора, є:

1) державне цінове регулювання соціально значимих видів продукції;

2) різниці між внутрішніми, імпортними та експортними цінами круп.

Діючий на релевантному ринку механізм державного цінового регулювання поєднує три складові: (1) встановлення граничного нормативу рентабельності; (2) встановлення граничного рівня торговельної надбавки; (3) декларування зміни ціни [11]. Рентабельність «соціальних» видів круп фіксується, як правило, на рівні 7- 10 %. Водночас рисова крупа, круп'яні суміші з функціональними властивостями, каші швидкого приготування не підпадають під дію адміністративного ціноутворення, відтак, мають вищу рентабельність та вищу ціну. Загалом середній показник рентабельності у виробничому секторі інтегрованого ринку варіює від 7 до 15 %; рентабельність виробництва круп'яних зернових культур у 2012 р. склала 31,4 % (рис.1).

Відповідно до обраної методології дослідження товарних ринків [2], рентабельність продукції повинна збільшуватися від сировинного до споживчого сектору у міру трансформації (додавання) певних споживчих якостей товару. Водночас на круп'яному ринку найвищий рівень рентабельності створюється у сировинному секторі (рис. 1). Порівняно невисокі показники рентабельності у виробничому та інфраструктурному секторах обумовлені, з одного боку, впливом державного цінового регулювання, з іншого, незбалансованими ціновими співвідношеннями.

Проведені та узагальнені в таблиці 5 розрахунки наочно свідчать про перевищення рівня імпортних цін круп'яної продукції над експортними. Динаміку значень коефіцієнта дискримінаційності (відношення цін імпорту до цін експорту) можна розділити на два періоди: (1) 2005-2008рр., коли показник варіював в межах 1,1-1,5 пункти; (2) 2009-2012 рр., коли його значення зросло в 1,5 рази і перевищили 2 пункти. Так, коефіцієнт дискримінаційності цін для крупи і обробленого зерна у першому періоді досягнув 1,48 і 1,34 пункти, у другому – 1,96 і 1,95 пункти відповідно. Пік цінових різниць припадає на 2009 рік – саме в цей рік максимізується значення коефіцієнтів дискримінаційності цін для всіх без винятку видів круп'яної продукції.

Слід відзначити існуючу тенденцію перевищення темпів приросту імпортних цін над темпами приросту цін експорту. Так, у 2012 р. порівняно з 2005 р. зростання експортної ціни круп та обробленого зерна на 43,7% і 5 % супроводжувалася збільшенням цін їх імпорту на 63,4 % та 27,6 % відповідно (табл. 5).

Однією з причин існуючої різниці між імпортними та експортними цінами круп'яної продукції є різна її номенклатура (наприклад, експорт вагових круп за одночасного імпорту фасованої круп'яної продукції із функціональними властивостями тощо). Проведені дослідження [12, 13]

підтверджують постійне існування цінових різниць на зерновому ринку України, причому їх значення є значно більшими порівняно із ринком круп. Так, у середньому за 2009-2011 рр. коефіцієнт дискримінаційності цін зернових культур склав 6,4 пункти [12]. На думку Лисецького А., «експортна рента на користь країн світу не відповідає національним інтересам України, і саме тут необхідні державне втручання та регулювання» [13].

Таблиця 5

Динаміка співвідношення експортних і імпорتنих цін круп'яної продукції*

Види продукції за УКТЗЕД	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ціни експорту, дол./т								
1103. Крупи, крупка та гранули із зерна	288,31	327,37	345,74	417,27	319,58	365,77	471,26	414,41
1104. Зерно, оброблене іншим способом	373,22	498,68	368,56	399,07	357,28	455,36	521,06	391,75
Ціни імпорту, дол./т								
1103. Крупи, крупка та гранули із зерна	486,89	502,09	417,58	621,66	733,66	711,56	794,51	795,56
1104. Зерно, оброблене іншим способом	521,54	495,53	474,60	670,91	966,67	758,31	847,79	665,35
Коефіцієнт дискримінаційності цін								
1103. Крупи, крупка та гранули із зерна	1,69	1,53	1,21	1,49	2,30	1,95	1,69	1,92
1104. Зерно, оброблене іншим способом	1,40	0,99	1,29	1,68	2,71	1,67	1,63	1,70

* Розраховано автором за даними Державної митної служби України [4]

Таким чином, виникає об'єктивна необхідність зміни стратегічного вектору розвитку державного круп'яного ринку у відповідності до пріоритетів національної агропродовольчої політики, серед яких [14]:

- 1) пріоритет економічних інтересів держави;
- 2) стимулювання розвитку повних 4-секторних ринків;
- 3) стимулювання експорту готових продуктів зернопереробки;
- 4) урівноваженість міжсекторних товарних і фінансових балансів;
- 5) продовольче самозабезпечення країни зерновими продуктами.

Перелічені пріоритети знайшли втілення в розробленій автором стратегії розвитку державного ринку круп (таблиця 6). Перший стратегічний вектор розвитку ринку орієнтований на розширення обсягів виробництва круп'яної продукції, її диференціацію, заміщення дорогої імпоротної продукції вітчизняною з використанням власної екологічно чистої сировини. З метою мінімізації імпорту рису-сирцю в Україну пропонуємо збільшити діючу ставку імпортного мита з 5 % до 20 %; саме

такий розмір передбачений Законом України «Про Митний тариф України» для круп'яних культур (гречка, жито, овес) [15]. Зменшення імпорту рису та зростання його ціни надасть поштовх до збільшення вітчизняного виробництва високоякісного рису та рисової крупи, сприятиме ефективному використанню сировинного, виробничого та інноваційного потенціалів релевантного ринку.

Таблиця 6

Головні напрями стратегії розвитку українського ринку круп'яної продукції [авторська розробка]

<i>Напрями</i>	<i>Сутність</i>	<i>Методи державного впливу</i>
1. Збільшення обсягів внутрішнього виробництва, скорочення імпорту круп	Збільшення вітчизняного виробництва рису-сирцю та рисової крупи	Підвищення ставки імпортного мита для рису з 5 % до 20 %
	Організація випуску інноваційних видів продукції із високою доданою вартістю (наприклад, крупа формована, збагачена харчовими волокнами, вітамінами, пектином тощо)	Скасування граничних рівнів рентабельності виробництва інноваційної продукції
	Освоєння виробництва продуктів дитячого харчування (каш, круп'яних сумішей тощо)	Запровадження імпортних мит на круп'яні продукти дитячого харчування Податкові пільги виробникам
2. Освоєння зовнішніх ринків збуту круп'яної продукції	Виробництво продукції з урахуванням вимог зовнішніх покупців та специфіки ринків збуту; дотримання строків поставок і постійної якості круп	Стимулювання зернотрейдерів до експорту продуктів зернопереробки Ефективна діяльність ДПЗКУ Допомога в здійсненні сертифікації української продукції
	Оптимізація співвідношення ціна/якість для української продукції, що експортується	Посилення державного контролю за ціновими співвідношеннями експорту/імпорту продукції

* ДПЗКУ – Державна продовольчо-зернова корпорація України

Україна володіє потужним ресурсним потенціалом для виробництва екологічно чистої та безпечної круп'яної продукції для дитячого харчування, однак не використовує даний потенціал. Відтак, перспективним напрямом розвитку круп'яного ринку є освоєння виробництва продуктів дитячого харчування (каш, круп'яних сумішей тощо). Стимулом для вітчизняних виробників таких продуктів може стати державна підтримка у формі податкових пільг, а також запровадження імпортних мит на круп'яні продукти дитячого харчування (діюча ставка складає 0 % [15]).

Другий стратегічний вектор розвитку круп'яного ринку орієнтований на освоєння зовнішніх ринків збуту продукції (табл. 6). Реалізація пріоритету національної агропродовольчої політики щодо стимулювання експорту готових продуктів переробки обумовлює необхідність переорієнтації частини трейдерів із експорту зерна на

експорт борошномельно-круп'яної продукції. Практика свідчить, що в періоди квотування зернового експорту різко зростають обсяги експорту продуктів зернопереробки. Відтак, обмежувальні заходи щодо експорту зерна (квоти або вивізні мита) стимулюють зернотрейдерів до експорту продуктів із вищою доданою вартістю. Загалом функцію освоєння зовнішніх ринків збуту української борошномельно-круп'яної продукції доцільно покласти на державного експортера – ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України», у складі якої є 18 комбінатів хлібопродуктів, 17 млинів, 1 круп'яний і 2 комбікормових заводи [16].

Висновки. В ході проведеного дослідження було встановлено, що ринок круп'яної продукції належить до категорії державних чотирьохсекторних інтегрованих ринків із повним відтворювальним циклом. Головними економічними проблемами його розвитку є зменшення обсягів виробництва високоякісного продовольчого зерна та невисока доходність круп'яного виробництва, обумовлена двоєдиною дією механізму державного цінового регулювання та цінових різниць.

Обґрунтовані автором за результатами секторного аналізу головні напрями стратегії розвитку українського ринку круп'яної продукції орієнтовані на подолання ідентифікованих проблем розвитку ринку та реалізацію головних пріоритетів національної агропродовольчої політики. Перший напрям передбачає збільшення обсягів внутрішнього виробництва круп та їх диференціацію, зокрема, освоєння випуску інноваційних видів продукції (наприклад, круп формованих, збагачених харчовими волокнами, вітамінами, пектином), продуктів дитячого харчування (каш, круп'яних сумішей тощо). Стимулом для їх виробництва можуть стати скасування граничних рівнів рентабельності та податкові пільги. Реалізація ефективної політики імпортозаміщення на релевантному ринку передбачає обмеження імпорту рису-сирцю шляхом підвищення імпортного мита та спрямування даних коштів на розвиток вітчизняного рисівництва, яке має значний нереалізований потенціал.

Другий стратегічний вектор передбачає освоєння зовнішніх ринків збуту борошномельно-круп'яної продукції за активної діяльності державного експортера – ПАТ «ДПЗКУ». Вирішення проблеми необґрунтованих цінових різниць на релевантному ринку знаходиться в площині посилення державного контролю за ціновими співвідношеннями експорту/імпорту продукції, реалізації виваженої політики імпортозаміщення, ефективного та збалансованого використання сировинного, виробничого, інноваційного потенціалів круп'яного ринку.

Елементами наукової новизни дослідження є секторний аналіз відтворювальних процесів релевантного ринку, оцінка цінових співвідношень за допомогою коефіцієнта дискримінаційності цін. Практичне значення авторських розробок визначається можливістю їх використання в ході реформування державного регуляторного механізму. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні секторного аналізу ринку шляхом побудови міжсекторних товарних, цінових,

інвестиційних балансів та обґрунтування за їх результатами нових стратегій і напрямків розвитку українського ринку круп'яної продукції.

Література:

1. Нікішина О.В. Методичні засади критеріальної оцінки та діагностики продовольчих ринків / О. В. Нікішина // Економіка харчової промисловості: Науковий журнал ОНАХТ. – 2010. - №2 (6) – С. 35 – 41.

2. Лысюк В.М. Воспроизводственная функция товарных рынков / В.М.Лысюк. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2011. – 225 с.

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Офіційний сайт Державної митної служби України. Розділ «Митна статистика» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat/>

5. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Реєстр. № №49-р від 05.03.2002р.// Конкуренційне законодавство України: Юридичний зб. – К., 2002. – 296 с.

6. Высоцкий Д. Современное состояние и основные тенденции рынка гречихи / Дмитрий Высоцкий // Хранение и переработка зерна. – 2013. – №1(163). – С. 29 – 31.

7. Украина: рынок муки и круп. Исследование информационной компании «ПроАгро». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proagro.com.ua/news/proagro/>

8. Карасик Е. Рентабельность производства овса, проса, гречихи: взгляд АПК-Информ / Елена Карасик // Хранение и переработка зерна. – 2012. – №12(162). – С. 19 – 23.

9. Нечипуренко Н. Украинский рынок риса /Н. Нечипуренко, Н. Пуговица // Агро Перспектива [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agroperspectiva.com.ua/>

10. Офіційний сайт Асоціації виробників рису в Україні. Розділ «Учасники Асоціації». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rice.org.ua/manufacturers/>

11. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів). Постанова Кабінету Міністрів України №1548 від 25 грудня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

12. Ганганов В.М. Механізм розподілу доходів на зерновому ринку України. /В.М. Ганганов, В.М. Лысюк, О.В. Нікішина // Економіка АПК. Міжнародний науково-виробничий журнал – 2012. – №12. – С.29-36.

13. Лисецкий А. Аграрный сектор Украины: адаптивное саморазвитие и глобальные вызовы в региональном измерении / А.Лисецкий, М. Соломко, И. Думич // Экономика Украины. – 2007. – №11. – С. 57 – 69.

14. Нікішина О.В. Пріоритети національної зернової політики та механізми їх реалізації в умовах глобалізації економіки / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. – 2012. - №4 (16) – С. 14-22.

15. Про Митний тариф України. Закон України № 2829-VI від 21.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

16. Офіційний сайт ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pzcu.gov.ua/>

Abstracts

Nikishina O.V.

Ukrainian market of grain production: current trends and development prospects

Tendencies, economic problems and price factors of development of the Ukrainian market of grain production are defined. The strategic vector development of grain market in a context of effective use of its economic potential is reasonable.